

Climate and energy policy of the European Union

Abstract

The article is devoted to the subject of the goals of the climate and energy policy of the European Union, which can have both a positive, and a negative impact on the environmental and energy policies. Positive aspects are the reduction of greenhouse gas emissions, diversification of energy supplies, which should improve Europe independence from energy imports, and increasing the share of renewable energy sources (RES) in the national energy system structures. On the other hand, overly ambitious targets and actions can lead to large losses for the economies of EU Member States. The article also highlights the realities prevailing in the international arena and noncompliance of international actors with global agreements on climate protection.

Key words: European Union, climate policy, energy policy, European law, economy

Polityka klimatyczno-energetyczna Unii Europejskiej

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest tematyce celów polityki klimatyczno-energetycznej Unii Europejskiej, które z jednej strony mogą mieć pozytywny, a z drugiej negatywny wpływ na politykę środowiska naturalnego oraz politykę energetyczną. Pozytywnymi aspektami polityki klimatyczno-energetycznej UE są ograniczenia emisji gazów cieplarnianych, dywersyfikacja dostaw surowców energetycznych, uniezależniająca Europę od importu surowców energetycznych oraz zwiększanie udziału odnawialnych źródeł energii (OZE) w krajowych strukturach systemu energetycznego. Z drugiej jednak strony zbyt ambitne cele i działania mogą przynieść duże straty dla gospodarek państw członkowskich UE. W artykule zwrócono również uwagę na realia panujące na arenie międzynarodowej i niestosowanie się aktorów międzynarodowych do światowych porozumień w dziedzinie ochrony klimatu.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, polityka klimatyczna, polityka energetyczna, prawo europejskie, gospodarka

Aleksandra Kułaga

Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych

Polityka klimatyczno-energetyczna Unii Europejskiej

Wstęp

Doświadczenia związane z rewolucją przemysłową, industrializacją miast, rozwojem przemysłu ciężkiego i towarzyszącemu mu procesowi powstawania wielkich fabryk, hut i innych obiektów przemysłowych, okresem dwóch wojen światowych oraz tzw. zimnej wojny i związane z nią liczne konflikty lokalne, wyścig zbrojeń oraz rozwój technologii niesprzyjających środowisku naturalnemu, doprowadziły do nieodwracalnych zmian klimatu we współczesnym świecie. W związku z postulowaną na forum międzynarodowym koniecznością podjęcia „walki” z wysoką emisją gazów cieplarnianych, a także działaniem w kierunku rozwoju technologii przyjaznych środowisku naturalnemu, podmioty prawa międzynarodowego negocjują liczne porozumienia klimatyczne. Przyjęcie wysokich standardów w zakresie ochrony środowiska naturalnego i tzw. polityki klimatycznej deklaruje także UE, która zgodnie z art. 191 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, w dziedzinie ochrony środowiska zmierza do „[...] rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów środowiska naturalnego, w szczególności zwalczania zmian klimatu” (TFUE). Podejmowane działania mają charakteryzować się wysokim poziomem ochrony środowiska naturalnego przy uwzględnieniu zróżnicowania regionalnego.

Artykuł poświęcony został analizie celów polityki klimatycznej przedstawionych w projektach dokumentów Komisji Europejskiej, które wpływają na kształtowanie systemów energetycznych państw członkowskich. Tezą artykułu jest stwierdzenie, że UE nie powinna wprowadzać wygórowanych limitów emisji gazów cieplarnianych oraz innych restrykcyjnych ograniczeń środowiskowych wpływających na spadek konkurencyjności gospodarek krajów europejskich. Ramy kształtujące politykę energetycz-

no-klimatyczną zostały ustanowione na poziomie unijnym do 2020 r. Obecnie negocjowany jest pakt energetyczno-klimatyczny, który kreować będzie politykę do 2030 r. Powinien on uwzględniać różnice w poziomie rozwoju między wschodnimi a zachodnimi krajami europejskimi, a także być kształtowany zgodnie z realiami panującymi na arenie międzynarodowej.

Dzięki wykorzystaniu metody systemowej szczegółowo przeanalizowana została polityka środowiska naturalnego oraz energetyczna UE (Chodubski 2004: s. 78). Metoda ta, zastosowana w ujęciu makrosystemowym, objęłaby analizę systemu politycznego UE i zachodzących w nim procesów. Natomiast metoda systemowa średniego rzędu, która została wykorzystana w niniejszym tekście, objęła analizę wybranych polityk unijnych. Pozwoliła na przeanalizowanie sieci wzajemnych powiązań między unijnym centrum decyzyjnym a poszczególnymi państwami członkowskimi. W tekście przedstawione zostały żądania i poparcia wynikające ze sprzężenia zwrotnego, które „uruchamia” się po wydaniu decyzji przez centrum. Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto, że poparcia i żądania pojawiają się na poziomie narodowym i formułowane są przez państwa członkowskie UE, grupy polityczne, organizacje gospodarcze, itp. Natomiast centrum decyzyjne to poziom ponadnarodowy, czyli instytucje unijne, np. KE, Rada UE, Rada Europejska czy Parlament Europejski. Zgodnie z założeniami metody systemowej odniesiono się również do wpływu czynników zewnętrznych, tj. reakcji i aktywności otoczenia międzynarodowego w związku z budową ekologicznej gospodarki.

Ze względu na obszerność omawianego zagadnienia w artykule nie zostały poruszone stanowiska wszystkich państw członkowskich UE. Przywołano jedynie argumenty zwolenników i przeciwników osiągnięcia celów polityki klimatycznej, będącej częścią polityki środowiska naturalnego. Przez zwolenników prowadzonej polityki klimatycznej należy rozumieć rządy państw Europy Zachodniej, w których presja proekologicznej społeczności obliuguje do wdrażania zdecydowanych działań na rzecz środowiska (Midttun, Riedel 2011: s. 114). Przeciwnikami polityki klimatycznej są państwa Europy Środkowo-Wschodniej, stojące na niższym poziomie rozwoju gospodarczego od państw zachodnich. Polska znajduje się w gronie głównych oponentów przyjęcia strategii klimatycznej na lata 2030 i 2050 w obecnym kształcie. Omówiono argumenty przywołane przez polskie władze, które zostały skonfrontowane z propozycjami KE.

Główną pozycją literatury, na której oparty został artykuł, jest książka pt. *Wybrane aspekty bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej* autorstwa Marka Rewizorskiego, Remigiusza Rosickiego i Witolda Ostanta. Pozycja ta dostarczyła niezbędnej

wiedzy z zakresu realizowanych i programowanych projektów przepływu surowców naturalnych z różnych regionów świata do krajów UE. Ze względu na dynamikę tematu aktualna literatura jest trudno dostępna, natomiast dane statystyczne często są niekompletne. W związku z powyższym artykuł został oparty na wspólnotowych aktach prawnych – rozporządzeniach, dyrektywach oraz komunikatach. Ponadto wykorzystane zostały opinie ekspertów z zakresu polskiej i europejskiej polityki bezpieczeństwa energetycznego, opublikowane w raportach stowarzyszeń gospodarczych oraz czasopiśmie naukowych, m.in.: *Central European Energy Partners*, „Przegląd Europejski”, „Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowców Naturalnych i Energii PAN”.

Założenia polityki środowiska naturalnego i polityki energetycznej

Podjmując temat związany z ochroną środowiska naturalnego oraz energetyką, należy podkreślić, że zgodnie z art. 4 TFUE, obie polityki należą do tzw. kompetencji dzielonych (TFUE: art. 4, ust. 2). Oznacza to, że prawo do kreowania polityki w wyżej wymienionych dziedzinach przyznane jest na podstawie traktatu – instytucjom UE oraz na podstawie przepisów krajowych – państwom członkowskim UE. Cele polityki środowiskowej to: „[...] zachowanie, ochrona i poprawa jakości środowiska naturalnego, ochrona życia ludzkiego, ostrożne i racjonalne wykorzystywanie zasobów naturalnych oraz promocja na płaszczyźnie międzynarodowej środków zmierzających do rozwiązania regionalnych lub światowych problemów środowiska naturalnego, w szczególności zwalczania zmian klimatu” (TFUE: art. 191, ust. 1). Decyzje o podjęciu działań służących osiągnięciu postawionych celów podejmują, w drodze zwykłej procedury prawodawczej, Parlament Europejski i Rada UE po konsultacji z Komitetem Ekonomiczno-Społecznym (KES) i Komitetem Regionów (KR). Państwa członkowskie UE są zobowiązane do finansowania i wykonywania polityki środowiska naturalnego zgodnie z zasadą *zanieczyszczający płaci*. Wyjątkiem jest sytuacja, w której wykorzystuje się klauzulę zabezpieczającą. Ze względu na wysokie standardy, jakie wprowadza UE w dziedzinie ochrony środowiska naturalnego, państwo członkowskie, które ze względów pozagospodarczych nie może wywiązać się w danym okresie ze swoich zobowiązań, może przyjąć środki tymczasowe, podlegające procedurze kontrolnej ze strony UE. Może być to sytuacja związana z nieproporcjonalnie wysokimi kosztami dla władz państwa członkowskiego, dlatego przewiduje się przyjęcie tymczasowej derogacji przepisów lub przyznania wsparcia finansowego z Funduszu Spójności (TFUE: art. 191, ust. 2 i 192, ust. 1 i 5).

Celami polityki energetycznej są: „[...] zapewnienie funkcjonowania rynku energii, zapewnienie bezpieczeństwa dostaw energii do Unii, wspieranie efektywności rozwoju nowych i odnawialnych form energii oraz wspieranie wzajemnych połączeń między sieciami energii” (TFUE: art. 194, ust. 1). Podobnie jak w przypadku polityki środowiska naturalnego, PE wraz z Radą UE po konsultacji z KES i KR przyjmują, w drodze zwykłej procedury prawodawczej, decyzje ustanawiające środki prowadzące do osiągnięcia wspólnych celów energetycznych. Zgodnie z TFUE, państwa członkowskie UE mają możliwość kreowania „własnego koszyka energetycznego”, tzw. *energy mix*, co oznacza, że dane państwo ma dowolność w wyborze między różnymi źródłami energii oraz w kształtowaniu ogólnej struktury zaopatrzenia kraju w energię (TFUE: art. 194, ust. 1).

W marcu 2013 KE wydała zieloną księgę w celu stworzenia ram dla polityki klimatyczno-energetycznej na okres do 2030 r. Konieczność przeprowadzenia konsultacji z zainteresowanymi stronami i ustanowienie nowych ram, KE motywowała zmniejszeniem kosztów gospodarczych poprzez tworzenie niskoemisyjnych technologii oraz stymulacjom działalności rozwojowej, badawczej i innowacyjnej, która przyczynia się do wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. Ponadto KE podkreśliła, że długoterminowa perspektywa planowania sprzyja środowisku inwestycyjnemu. KE stoi na stanowisku, że cele polityki klimatyczno-energetycznej muszą być ambitne tak, aby mogły sprostać wyzwaniom współczesnego świata. Niemniej jednak nie mogą być one oderwane od rzeczywistości i powinny uwzględniać skutki trwającego kryzysu gospodarczego, różnice występujące w rozwoju ekonomicznym państw członkowskich UE, w tym problemy budżetowe poszczególnych państw i przedsiębiorstw, zmiany na światowym i unijnym rynku energii, tj.: udział odnawialnych źródeł energii (OZE), paliw kopalnianych oraz energii jądrowej w krajowym *energy mix*. Przy określaniu celów klimatyczno-energetycznych powinno się również brać pod uwagę poziom zaangażowania innych aktorów międzynarodowych w kwestii wywiązywania się ze zobowiązań dotyczących ochrony środowiska (Komisja Europejska 2013: s. 2–3).

W zielonej księdze z marca 2013 r. odwołano się do wydanych przez KE w 2011 r. planów działania prowadzących do przejścia na konkurencyjną gospodarkę niskoemisyjną do 2050 r. (Komisja Europejska 2011: s. 3), planów działania w dziedzinie energii do 2050 r., (European Commission 2011a) oraz do białej księgi w sprawie transportu (European Commission 2011b). Opierając się na powyższych dokumentach, KE wskazuje cele, które powinny osiągnąć państwa członkowskie UE do 2050 r.:

- redukcja emisji gazów cieplarnianych w poszczególnych państwach członkowskich o ok. 80-95% do 2050 r. (w porównaniu z poziomem emisyjnym z 1990 r.).

Osiągnięcie tego celu do roku 2030 jest możliwe, jeżeli emisja gazów cieplarnianych zostanie zredukowana o 40% (w porównaniu z rokiem 1990). Powyższe działanie jest zgodne z zapisami *Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie klimatu* (Ramowa konwencja 1992) dotyczącymi zobowiązania do utrzymania średniego ocieplenia atmosferycznego na poziomie nie większym niż 2°C w stosunku do poziomu sprzed rewolucji przemysłowej. Jest to górna granica, powyżej której można spodziewać się nieodwracalnych zmian w ekosystemach:

- zwiększenie udziału OZE w narodowym *energy mix* o ok. 30% do roku 2050;
- zwiększenie nakładów finansowych na modernizację systemu energetycznego, niezależnie od tego, czy obejmie ona dekarbonizację gospodarki narodowej (Komisja Europejska 2013: s. 3).

W zielonej księdze z marca 2013 r. KE odwołuje się również do przedstawionego i przyjętego w 2007r. roku paktu klimatyczno-energetycznego (PEK), który określa ramy polityki w powyższych obszarach do 2020 r. Pierwszym z trzech głównych celów jest redukcja emisji gazów cieplarnianych o 20% w stosunku do 1990 r. Cel ten jest realizowany w ramach unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji dwutlenkiem węgla (CO₂) – *European Union Emissions Trading System* (EU ETS), (Dyrektywa 2003/87) oraz decyzji odnoszącej się do wspólnego wysiłku redukcyjnego, która określa poziomy obniżenia emisji do 2020 r. w poszczególnych krajach UE dla sektorów nieobjętych EU ETS, tj. transport, budownictwo, usługi, mniejsze instalacje przemysłowe, rolnictwo i sektor odpadów. Współcześnie powyżej wskazane sektory odpowiadają za emisję 60% wszystkich gazów cieplarnianych do atmosfery. Jeżeli w latach 2013–2020 uda się obniżyć emisję o 10% to ogólny cel redukcji, ustalony na poziomie 20% emisji do 2020 r. powinien zostać osiągnięty (Sanderski 2008). Od powyższych zapisów UE przewiduje pewne odstępstwa. Uwzględniając różnice rozwoju ekonomicznego pomiędzy państwami UE, krajowe cele redukcji emisji należy obliczać na podstawie PKB *per capita*. W związku z powyższym niektóre kraje będą mogły zwiększyć, a inne dodatkowo obniżyć emisję w sektorach poza ETS, np. Bułgaria będzie mogła zwiększyć emisję o 20%, Polska o 14%, Słowacja o 13%, Czechy o 9%, natomiast Dania, Finlandia i Luksemburg będą musiały obniżyć ją do poziomu 20%.

ETS opiera się na zapisach *protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu* (Protokół z Kioto 1997), przyjętego w 1997 r. System handlu uprawnieniami do emisji CO₂ (EUA), obejmuje ponad 10 tys. instalacji, a także blisko 50% emisji CO₂ w całej UE, co łącznie stanowi 40% emisji wszystkich

gazów cieplarnianych w UE (Sanderski 2008). Do roku 2012 uprawnienia emisyjne państw UE były przyznawane za darmo, natomiast od 2013 r., na podstawie przepisów przyjętych przez KE, państwa członkowskie UE prowadzą aukcje uprawnień na giełdach *European Energy Exchange* (EEX) w Lipsku oraz *ICE Futures Europe* (ICE) w Londynie (*European Commission, Auctioning*). Na szczycie RE w grudniu 2008 r. przewidziano pewne wyjątki od zasady prowadzenia aukcji wszystkich uprawnień i ustalono, że wobec sektorów objętych ETS, obowiązkowy mechanizm aukcyjny będzie wprowadzany stopniowo. W 2013 r. 80% wszystkich uprawnień wydano za darmo, w 2020 r. liczba ta zmaleje do 30%, a dopiero od 2027 r. całość uprawnień będzie odpłatna (Sanderski 2008).

Celem drugim PEK 2020 jest zmniejszenie zużycia energii konwencjonalnej w całej UE na rzecz wzmocnienia udziału energii pochodzącej z OZE o 20%. Do osiągnięcia powyższego celu mają przyczynić się inwestycje infrastrukturalne, prowadzące do upowszechnienia inteligentnych sieci, oferujące przechowywanie i konsumpcję, kontrolę i dostosowywanie wytwarzania do zmieniającej się sytuacji na rynkach wewnętrznych państw członkowskich UE oraz połączenie hurtowych rynków energii elektrycznej UE (Komisja Europejska 2007: s. 5–6). Aby ramowy cel na 2020 r. został spełniony, udział energii pochodzącej z OZE musi wzrastać średnio o 6,3% rocznie. W latach 1995–2000, kiedy nie istniały jeszcze ramy prawne, odnotowywany wzrost wynosił zaledwie 1,9%, natomiast w 2010 r. osiągnął pułap 4,5% rocznie. W związku z powyższym zrealizowanie ogólnego celu do 2020 r. jest prawdopodobne. Ponadto postuluje się zwiększenie udziału OZE w sektorze transportu o 10% oraz podjęcie działań z zakresu dekarbonizacji paliw transportowych o 6% (Komisja Europejska 2013: s. 4–6). Państwem, które może służyć za przykład wdrażania programu przejścia z gospodarki opartej na źródłach kopalnych i energii jądrowej do pozyskiwania energii z OZE są Niemcy, realizujące program *Energiewende* (Morris, Pehnt 2012).

Trzecim celem PEK 2020 jest uzyskanie oszczędności w wysokości 20% w porównaniu z opracowaną w 2007 r. prognozą zużycia energii. Najwyższy poziom zużycia energii pierwotnej, ok. 1825 mln ton ekwiwalentu ropy, nastąpił po latach wzrostu gospodarczego w 2005/2006 r. Od tego czasu poziom zużycia nieznacznie maleje. W 2011 r. wyniósł 1730 mln ton (Komisja Europejska 2013: s. 6–7). Oszczędność energii wiąże się m.in. z rozwiązaniem kwestii ocieplania i chłodzenia w sektorze budownictwa. W dyrektywie w sprawie charakterystyki energetycznej budynków z 2010 r. przyjęto minimalne wymagania odnoszące się do zużywania energii przez istniejące i nowopowstające budynki. Zobowiązano się także, aby do 2021 r. wszystkie budynki

charakteryzowały się praktycznie zerowym zużyciem energii, (Dyrektywa 2010/31). W Dyrektywie w sprawie ekoprojektu (Dyrektywa 2005/32) oraz Dyrektywie w sprawie etykiet efektywności energetycznej (Dyrektywa 2012/27), przyjęto odpowiednie zapisy technologiczne wpływające na obniżenie zużycia energii przez sprzęty gospodarstwa domowego, np.: lodówki, pralki, zmywarki, itd. oraz produkty przemysłowe, np.: pompy, silniki, wentylatory, itd. Oszczędności, które mają powstać w wyniku przyjęcia powyższych dyrektyw szacowane są na 90 mln ton ekwiwalentu ropy w 2020 r. (Komisja Europejska 2013: s. 6–7).

Powyższe wytyczne nie są jedynie pustymi zapisami, ponieważ za niestosowanie się do norm pakietu klimatyczno-energetycznego, UE przewiduje kary dla państw członkowskich. Przykładem mogą być sankcje finansowe dla producentów samochodów, którzy przekraczają, ustalone na poziomie 120g CO₂/km od 2012 r., dopuszczalne normy emisyjne. Kary przedstawiają się następująco: za 1g CO₂/km ponad limitem, producent zapłaci 5 euro, za 2g – 15 euro, za 3g – 25 euro, 95 euro – za 4g i każdy kolejny. Dzięki postępowi technologicznemu w produkcji pojazdów oraz w usprawnieniach technicznych, np. wykorzystanie biopaliw, lepsze ogumienie czy też sprawniejsze systemy klimatyczne, redukcja ilości g CO₂/ km na wynieść do 2020 r. 95g CO₂/ km (Sanderski 2008).

Innymi działaniami, na które stawia KE w procesie tworzenia ambitnej polityki klimatyczno-energetycznej, są: dywersyfikacja i bezpieczeństwo dostaw energii oraz stopniowe uniezależnienie się Europy od dostaw surowców energetycznych.

Większości złóż surowców energetycznych ulokowane są w państwach Azji Centralnej i Afryki. Państwa te niejednokrotnie cechuje: jawna niechęć do krajów zachodnich, przywództwo autorytarne, słabość struktur administracyjnych, silny ekstremizm religijny, fragmentaryzacja społeczeństwa oraz niekiedy wieloletnie spory graniczne. Fakt posiadania przez te kraje złóż surowców energetycznych podnosi ich pozycję na arenie międzynarodowej, co jednak nie przekłada się na poprawne stosunki partnerskie z krajami europejskimi (Rewizorski, Rosicki, Ostant: 2013, s. 74). Największym partnerem UE w zakresie dostaw surowców energetycznych, tj.: ropy naftowej (34,5%), gazu ziemnego (31,8%) oraz węgla kamiennego (27,1 %), jest Federacja Rosyjska (FR). FR pod względem produkcji (677 mld m³) oraz posiadania rozległych złóż gazu ziemnego na terytorium swojego kraju (25,2% światowych zasobów – 44,65 bln m³), plasuje się na pierwszym miejscu na świecie. Największe złoża gazu ziemnego zaraz po Rosji, posiadają: Iran (27,8bln m³), Katar (25,6 bln m³) i Arabia Saudyjska (7,17 bln m³) (Rewizorski, Rosicki, Ostant 2013: s. 151). Natomiast największymi producentami

tego surowca są: USA (651 mld m³), Kanada (160 mld m³), Katar (151 mld m³) oraz Iran (149 mld m³) (Rewizorski, Rosicki, Ostant 2013, s. 151). W przypadku ropy naftowej, większe złoża od rosyjskich (79,4 mld baryłek, bbl) mają państwa takie jak: Arabia Saudyjska (264,2 mld bbl), Iran (138,4 mld bbl), Irak (115 mld bbl), Zjednoczone Emiraty Arabskie (97,8 mld bbl) oraz Wenezuela (87 mld bbl). Jednakże Rosja, zaraz po Arabii Saudyjskiej, jest drugim światowym producentem tego surowca (Rewizorski, Rosicki, Ostant 2013: s. 150).

Istnieją liczne sieci transportujące surowce energetyczne z FR do krajów europejskich, np. Gazociąg Braterstwo, Gazociąg Jamalski, *Nord Stream*. Powstają również nowe projekty, które są w fazie realizacji lub planowania, np. *South Stream*, BTS-2 (Rewizorski, Rosicki, Ostant 2013: s. 149–188). Niemniej jednak uzależnienie energetyczne od FR może być niebezpieczne dla gospodarek państw UE w przypadku bezpośredniego lub pośredniego konfliktu, np. ingerencja UE w rosyjskiej strefie wpływów. UE poszukuje nowych szlaków dostaw surowców energetycznych przez tzw. „bramę południową”, zdominowaną przez państwa członkowskie Organizacji Państw Eksportujących Ropę Naftową (OPEC) oraz „bramę północną”, opierającą się na partnerstwie z Norwegią. Głównymi państwami OPEC, eksportującymi ropę na rynki krajów UE, są: Arabia Saudyjska, Libia, Iran, Algieria, Nigeria, Irak, Kuwejt, Wenezuela i Angola. Gaz ziemny eksportowany do UE pochodzi głównie z Algierii, a także Nigerii i Egiptu (Rewizorski, Rosicki, Ostant 2013: s. 206–207).

Norwegia, należąca do Europejskiego Obszaru Gospodarczego, jest krajem, w którym obowiązuje unijne *acquis communautaire*. Dzięki temu rynek energetyczny państwa jest przejrzysty, a handel surowcami nie odbywa się na płaszczyźnie politycznej, co ułatwia wymianę gospodarczą. Poza FR oraz państwami OPEC Norwegia jest trzecim partnerem UE w obszarze handlu energetycznego. Niestety ze względu na systematyczne wyczerpywanie się jej zasobów surowcowych znaczenie tego państwa w dialogu energetycznym prowadzonym z UE w niedalekiej przyszłości może ulec zmniejszeniu (Rewizorski, Rosicki, Ostant 2013: s. 211–212).

Poza dialogiem energetycznym, prowadzonym z państwami posiadającymi największe złoża surowców konwencjonalnych, UE, z pewną dozą ostrożności, angażuje się w prowadzenie prac nad wydobyciem gazu łupkowego w państwach członkowskich. 22 stycznia 2014 r. KE przedstawiła rekomendacje dla państw UE odnoszące się do poszukiwania i wydobycia gazu łupkowego, a nie (jak wcześniej zapowiadano) nowe przepisy wiążące. Głównymi przeciwnikami wprowadzenia przepisów odnoszących się do wydobycia gazu łupkowego były: Polska, która przypuszczalnie posiada największe złoża

gazu łupkowego wśród krajów UE (5,3 bln m³) (Rewizorski, Rosicki, Ostant 2013: s. 105) oraz Wielka Brytania. W rekomendacjach KE wskazała m.in., że zanim kraje UE przyznają koncesję na wydobycie gazu łupkowego, powinny przygotować plany oceniające możliwe skutki tzw. szczelinowania hydraulicznego, używanego do wydobycia gazu z łupków oraz unikać na obszarach szczególnie zagrożonych prowadzenia odwiertów. Kraje członkowskie powinny wdrożyć rekomendacje KE w ciągu sześciu miesięcy od ich publikacji, a od grudnia informować KE co roku o zastosowanych środkach. Ponadto poszanowanie dla środowiska naturalnego powinno być uwzględniane podczas wykonywania wszelkich prac wydobywczych (Malinowski 2014).

Powyższe przykłady wskazują na zaangażowanie decydentów unijnych w proces tworzenia efektywnej polityki energetycznej, uwzględniającej ochronę środowiska. Obniżanie emisji gazów cieplarnianych w gospodarkach krajowych państw UE, zwiększanie użytkowania energii pochodzącej z OZE, działania podejmowane na rzecz dywersyfikacji i bezpieczeństwa dostaw energetycznych na rynki państw europejskich są bez wątpienia działaniami zmierzającymi w dobrym kierunku. Pojawia się jednak pytanie, czy cele postawione w PEK do roku 2020 oraz kształtujące się nowe ramy dla polityki na lata 2030 i 2050 nie są zbyt ambitne? Czy wywiązując się z przyjętych zobowiązań europejska gospodarka nadal będzie konkurencyjna i atrakcyjna na rynku światowym? Wreszcie warto zastanowić się nad celowością obranego kierunku budowy „zielonej” gospodarki przez UE pomimo braku zainteresowania tego typu inicjatywami przez innych aktorów międzynarodowych.

Krytyka polityki klimatyczno-energetycznej

Przedstawione w pierwszej części artykułu propozycje KE, dotyczące ram PEK na lata 2030 i 2050, są przedmiotem ostrej krytyki ze strony rządów państw UE, szczególnie krajów Europy Środkowo-Wschodniej, polityków i ekspertów z dziedziny energetyki oraz niezależnych ośrodków badawczych. Krytyka ta nie jest podyktowana brakiem uznania dla teorii globalnego ocieplenia, czy też dlatego, że państwa UE nie chcą, żeby świat dążył do ekologicznego zrównowazenia. Zastrzeżenia budzi to, iż stawiane cele polityki klimatycznej powinny być adekwatne do możliwości gospodarczych krajów UE. Ponadto przy ich formułowaniu należy uwzględnić sytuację panującą w środowisku międzynarodowym (Zamasz 2014).

Między 6 a 7 lutego 2014 r., w Krakowie odbyła się konferencja pt. *Polityka Przemysłowa UE – gospodarczy Trójkąt Weimarski*. Hasłem, które przyświecało konferencji

była teza, iż reindustrializacja przemysłu jest kluczem do odbudowy konkurencyjności gospodarki europejskiej. W kontekście odbudowy przemysłu w Europie mówiono o konieczności prowadzenia racjonalnej polityki energetycznej będącej spójną z polityką klimatyczną, przemysłową i handlową. Wicepremier i minister gospodarki RP, Janusz Piechociński, podkreślał, że prymat polityki klimatycznej nad innymi wyżej wymienionymi politykami może negatywnie wpływać na konkurencyjność europejskiego przemysłu. Ponadto zaznaczył, że państwa europejskie z rozwiniętym sektorem przemysłowym lepiej poradziły sobie ze skutkami kryzysu gospodarczego (Ziaro 2014: s. 10–13). Prezydent Polski, Bronisław Komorowski, podkreślił, że polityka klimatyczno-energetyczna powinna być motorem napędowym dla unijnej gospodarki, a nie jej przeszkodą. Arnaud Montebourg, minister odnowy produkcji Francji, odwoływał się do wzrostu znaczenia przemysłu w USA, przyczyniającego się do spadku bezrobocia, a także różnic, jakie występują pomiędzy cenami gazu ziemnego i energii elektrycznej w USA i w krajach UE, które osłabiają konkurencyjność gospodarki europejskiej. Ponadto mówił o rozwoju przemysłu na innych kontynentach i zastoju w Europie. W państwach takich jak: Chiny, Japonia czy Brazylia wzmacniany jest przemysł, a tym samym wzrasta konkurencyjność (Ciepiela 2014). Istotnie, państwa określane grupą BRICs (Brazylia, Rosja, Indie i Chiny), będące gospodarkami rozwijającymi się nie przywiązują tak dużej wagi do zmian klimatu jak UE. Próba eksportu idei zielonych gospodarek do państw BRICs na wzór unijny okazała się kompletnym fiaskiem (Midtun, Riedel 2011: s. 114–116).

Kolejnym krytykiem, zajmującym odważniejsze stanowisko niż przytoczeni ministrowie, jest komisarz UE ds. energetyki Günter Oettinger. Podczas konferencji *Przemysł ma znaczenie* odbywającej się w Brukseli 29 stycznia 2014 r., stwierdził że: „[...] aroganckie i głupie” jest przekonanie, iż polityka klimatyczna ocali świat, (Ciepiela 2014a). Propozycje odnoszące się do redukcji emisji CO₂ o 20% w perspektywie 2020 i podniesienie tego progu do 40% do roku 2030, zdaniem komisarza są niewykonalne. Gunter Oettinger stoi na stanowisku, że dotychczasowa redukcja, była spowodowana kryzysem ekonomicznym wiążącym się z zamykaniem energochłonnych zakładów przemysłu ciężkiego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Stanowisko to potwierdza artykuł pt.: *Europe, overburdened by regulation, is at a high risk of blackouts* zamieszczony w raporcie Central Europe Energy Partners (CEEP) z 2014 r. Autor artykułu dodatkowo podkreśla, że kraje UE oraz kraje Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA) odpowiadają jedynie za 12% światowej emisji gazów cieplarnianych (Zamasz 2014). Gunter Oettinger uważa przeświadczenie o tym, że Europa

może uratować świat za nierealistyczne. Jak argumentuje: „tkwienie w takim przekonaniu przyniosło Europie niepowetowane straty. Ucieczkę a zatem likwidację przemysłu. Wystarczy spojrzeć na Stany Zjednoczone, aby zobaczyć, że trzeba zrobić wszystko dla ratowania produkcji” (Ciepiela 2014a). Janusz Luks, dyrektor zarządzający CEEP, odwoływał się do różnic rozwojowych między zachodnimi a środkowo-wschodnimi krajami UE. Mniej rozwinięte gospodarki tzw. nowych państw członkowskich muszą zwiększać inwestycje w wielu gałęziach przemysłu, tj.: stalowym, wydobywczym, chemicznym aby wywiązać się ze swoich zobowiązań względem reindustrializacji Europy. Janusz Luks wskazywał również na konieczność uwzględnienia realiów panujących na arenie międzynarodowej. Porównywał najbogatsze kraje świata, takie jak: USA, które emitują ok. 17 ton CO₂ na mieszkańca z krajami UE, w której liczba ta wynosi niecałe 7 ton (Ciepiela 2014a). Co więcej, poza znaczącą obniżką emisji CO₂ w krajach postkomunistycznych, inne państwa nie decydują się na wdrażanie podobnych rozwiązań na swoich rynkach wewnętrznych. Zgodnie z danymi przedstawionymi w „Zeszytach Naukowych Instytutu Gospodarki Surowców Naturalnych i Energii” PAN państwa UE emitują ok. 14% światowej emisji CO₂. To oznacza że państwa, które pozostają poza wspólnotą i nie są obarczone wysokimi kosztami wynikającymi z budowy zielonej gospodarki, odpowiadają za 86% światowej emisji CO₂ (Kasztelewicz 2011: s. 150). Zobowiązania wynikające z *Protokołu z Kioto* są traktowane przez państwa takie jak: USA, Kanadę, Chiny, Australię, Rosję czy Japonię jako niewiążące zapisy, które mogą skutkować wdrażaniem pewnych środków w systemach prawnych sprzyjających ochronie klimatu (Zamasz 2014, Midttun, Riedel 2011: s. 114–116). W tym kontekście pojawia się pytanie o sensowność prowadzonej przez UE polityki na arenie, której gracze, zgodnie z teorią realizmu w stosunkach międzynarodowych, w pierwszej kolejności dbają o własne interesy i rozwój gospodarczy. Kooperacja na rzecz dobra wspólnego, wyrażającego się w formie ochrony klimatu może zostać podjęta, jeżeli nie będzie stała w sprzeczności z interesem gospodarczym państwa. Należy również podkreślić, że zbyt kosztowne cele polityki klimatycznej uderzą w Europejczyków, których dobro, zgodnie z systemem aksjologicznym UE, powinno być stawiane na pierwszym miejscu.

19 lutego 2014 r., Jerzy Buzek wraz z przedstawicielami CEEP, zaprezentowali raport pt. *Jakie: energia, ceny wzrost*. Podczas spotkania, na którym zgromadzili się posłowie PE, przedstawiciele KE, KES, padły ostre słowa z ust byłego przewodniczącego PE, dotyczące zbyt ambitnych celów polityki klimatycznej: „Zbyt często sadza się takie kraje, jak Polska, Bułgaria czy Rumunia do przysłowiowej osłej ławki zapominając, że

– z powodów historycznych – transformację gospodarczą zaczęliśmy z wieloletnim opóźnieniem. Nie chodzi o to, by mieć w Europie garstkę prymusów z przedmiotu ekologia, lecz żebyśmy wszyscy byli liderami w dziedzinie ochrony środowiska i klimatu, a jednocześnie - konkurencyjności i wzrostu gospodarczego” (Ciepiela 2014b). Jerzy Buzek alarmował, że wzrost cen energii w Europie Środkowej i Wschodniej oznacza wzrastające koszty produkcji co przełoży się na gospodarkę wszystkich państw UE, gdyż bogatsze kraje Europy Zachodniej nie będą mogły liczyć na atrakcyjne cenowo produkty z krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Ze względu na nierentowność istnieje również groźba przenoszenia produkcji poza kraje UE, zamykanie zakładów i likwidowanie miejsc pracy, każdy z powyższych czynników nie sprzyja spójnemu rozwojowi rynków unijnych (Ciepiela 2014b). Zdaniem Jerzego Buzka, dotychczas prowadzona polityka klimatyczna „wyganiała” przemysł z Europy. Jednak patrząc na nieobciążone kosztami polityki klimatycznej gospodarki innych aktorów międzynarodowych, instytucje unijne oraz rządy zachodnich krajów europejskich zaczynają dostrzegać, że nie można realizować ambitnych celów nie skazując własnych gospodarek na utratę konkurencyjności (Konarski, Kuśpik 2014: s. 14–17).

Ekspert z Instytutu Kościuszki (IK) zwracają uwagę na zagrożenie płynące ze strony wzrastających cen EUA. W ocenie IK to niekorzystne zjawisko będzie skutkowało tym, że kraje opierające swoją gospodarkę na węglu, jak np. Polska, posiadające ekonomicznie efektywne kopalnie i elektrownie węglowe, będą zmuszone do ich zamykania ze względu na energochłonność. Taka sytuacja będzie zmuszała do budowy elektrowni gazowych i pogłębienia uzależnienia się od importu tego surowca z FR. Zbigniew Kasztelewicz podkreśla, iż krytyka unijna pod adresem polskiej gospodarki węglowej jest niesłuszna. Uważa on, że zamiast przeprowadzać gwałtowne zmiany w systemie gospodarczym RP, powinno się pracować nad rozwojem czystych technologii węglowych. W Polsce pracę nad takimi technologiami podjęło już wiele ośrodków naukowo-badawczych, np.: Politechnika Śląska, AGH Kraków, KIC InnoEnergy Poland Plus (Kasztelewicz 2011: s. 154–155). Ekspert z IK podkreślili również, że łagodne reakcje w związku z kryzysem trwającym na Ukrainie są właśnie skutkiem uzależnienia się Europy od dostaw surowców energetycznych z FR (Ciepiela 2014c). Wymiana handlowa, opierająca się na płaszczyźnie politycznej, a nie gospodarczej, jest silną bronią w rękach FR, którą bezkarnie wykorzystuje w stosunkach geopolitycznych.

W wyniku silnego sprzeciwu rządu polskiego, podczas trwającego w dniach 20–21.03.2014 r. szczytu RE w Brukseli, wykreślono zapis o kształtowaniu nowych,

bardziej ambitnych celów polityki klimatycznej z oficjalnych konkluzji RE. Premier RP, Donald Tusk, powiedział, że negocjowanie precyzyjniejszych ram polityki klimatycznej będzie możliwe, gdy dokładnie zostaną obliczone koszty wynikające z realizacji celów oraz kiedy zaprezentowane zostaną mechanizmy zabezpieczające dla polskiej gospodarki (Polska Agencja Prasowa 2014). W związku z krytyką negocjowanego PEK KE została wezwana do przygotowania do czerwca 2014 r., planu dotyczącego zmniejszenia zależności energetycznej UE od importu. Premier RP podkreślił, że powstanie wspólnej strategii negocjacyjnej dla krajów UE byłoby najszybszym i najefektywniejszym sposobem uniezależnienia się UE od prowadzenia handlu surowcami energetycznymi na płaszczyźnie politycznej (Polska Agencja Prasowa 2014). W konkluzjach z marca 2014 r., RE postanowiła o ustanowieniu ram polityki klimatycznej do 2030 r. najpóźniej podczas szczytu w październiku 2014 r. (European Council 2014).

Zakończenie

Zastosowana w niniejszym artykule metoda badawcza pozwoliła na przeanalizowanie reakcji wynikających z kreowanych przez centrum unijne projektów i działań w zakresie polityki klimatyczno-energetycznej. Przedstawione zostały propozycje celów KE, jakie powinny osiągnąć państwa UE do 2030 r., aby ograniczyć negatywny wpływ gospodarek krajowych na środowisko naturalne i sprzyjać budowie ekologicznej polityki energetycznej. Ograniczanie emisji gazów cieplarnianych, dywersyfikacja dostaw surowców energetycznych oraz zwiększanie udziału OZE w krajowych *energy mix* mają prowadzić do ekologicznego i zrównoważonego rozwoju Europy.

W wyniku sprzężenia zwrotnego pojawiają się poparcia i żądania związane z celami polityki klimatyczno-energetycznej. Przeprowadzone pod koniec ubiegłego roku badanie *Climate Change Report* wskazuje, że większość społeczeństwa państw członkowskich pozytywnie odbiera obrany przez UE kierunek walki z globalnym ociepleniem i sprzyjanie zrównoważonemu rozwojowi ekologicznemu w Europie. Europejczycy dostrzegają zagrożenia związane ze zmianą klimatu i udzielają poparcia dla unijnych oraz krajowych programów przyczyniających się do wzmocnienia efektywności energetycznej i rozwoju OZE (TNS Opinion&Social 2014). Należy jednak pamiętać, że kreowanie powyższych celów bez uwzględnienia swobód traktatowych oraz różnic, jakie występują między krajami europejskimi, rodzi niebezpieczne konsekwencje. Po

pierwsze i najważniejsze, TFUE gwarantuje państwom członkowskim UE dowolność w doborze źródeł energii w krajowym *energy mix*, natomiast coraz liczniejsze dyrektywy przyjmowane na poziomie unijnym obligują do wprowadzania konkretnych rozwiązań w tym zakresie. Regulacje te często nie są korzystne z punktu widzenia interesów gospodarczych państw UE. Zaprezentowane w drugiej części artykułu argumenty krytyków unijnej polityki klimatycznej, skłaniają do zadania kilku pytań – czy rzeczywiście kreowana polityka klimatyczna uwzględnia zróżnicowaną sytuację występującą w poszczególnych państwach członkowskich UE oraz czy w kontekście kryzysu gospodarczego w Europie, braku ratyfikacji i niewywiązywania się z porozumień dotyczących ochrony środowiska naturalnego przez innych aktorów międzynarodowych, np. USA oraz państwa BRICs, UE powinna nadal restrykcyjnie przestrzegać postawionych sobie celów, mogących negatywnie wpływać na rozwój gospodarczy w Europie?

Wydaje się, że UE w niewystarczający sposób uwzględnia zróżnicowaną sytuację gospodarczą pomiędzy państwami Europy Zachodniej a Wschodniej, w której transformacja gospodarcza rozpoczęła się zaledwie dwadzieścia pięć lat temu. Osłabienie państw środkowoeuropejskich przekłada się na osłabienie całej gospodarki unijnej. Niedostatecznie również została uwzględniona sytuacja na arenie międzynarodowej, na której inni uczestnicy nie zobowiązują się do realizowania podobnych celów klimatycznych. Są to zarówno państwa rozwijające się, których systemy polityczne odbiegają od standardów europejskich, ale także te, które pozostają ostojami demokracji – USA. Obecnie żadne z państw spoza UE nie partycypuje w projekcie budowy zielonej gospodarki jak ona sama. Zrównoważony i ekologiczny rozwój jest celem, do którego bez wątplenia dąży każde państwo europejskie, nie powinien on jednak być osiągany w sposób sprzeczny z innymi celami UE, jak np.: walka z bezrobociem i wykluczeniem społecznym czy też atrakcyjnością przemysłu europejskiego na arenie międzynarodowej. Powyższe wnioski podważają prawidłowość postawionej w niniejszym artykule tezy. Kreowana przez KE polityka klimatyczna wprowadza restrykcyjne ograniczenia środowiskowe, które negatywnie wpływają na konkurencyjność gospodarek poszczególnych państw członkowskich UE. Sytuacja ta jest impulsem do prowadzenia dalszych rozmów nad PKE na okres do roku 2030 i korygowania go w taki sposób, aby faktycznie odzwierciedlał realia i możliwości poszczególnych rynków państw UE, uwzględniał rozwój sytuacji międzynarodowej i przede wszystkim wspierał konkurencyjność gospodarki europejskiej na arenie globalnej.

Bibliografia:

- CHODUBSKI Andrzej (2004), *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk.
- CIEPIELA Dariusz (2014), *UE straciła 8 mln miejsc pracy w przemyśle jak je odzyskać - Gospodarczy Trójkąt Weimarski*, http://www.wnp.pl/wiadomosci/ue-stracila-8-mln-miejsc-pracy-w-przemysle-jak-je-odzyskac,218091_1_0_0_0_1.html (21.03.2014).
- CIEPIELA Dariusz (2014a), *CEEP: Ottinger ma rację nie niszczy przemysłu w Europie*, <http://www.wnp.pl/wiadomosci/217241.html> (21.03.2014).
- CIEPIELA Dariusz (2014b), *Buzek: wzrost cen w Europie Środkowej odczuje cała UE*, 20.02.2014, <http://www.wnp.pl/wiadomosci/218883.html> (21.03.2014).
- CIEPIELA Dariusz (2014c), *Nowy pakiet klimatyczny zmniejszy niezależność energetyczną UE*, http://www.wnp.pl/wiadomosci/nowy-pakiet-klimatyczny-zmniejszy-niezaloznosc-energetyczna-ue,221378_1_0_0_0_2.html (21.03.2014).
- DYREKTYWA 2001/77/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 września 2001 r. w sprawie wspierania produkcji na rynku wewnętrznym energii elektrycznej wytwarzanej z odnawialnych źródeł energii, Dz. Urz. L 283/33 z 27.10.2011.
- DYREKTYWA 2003/87 WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 października 2003 r., ustanawiająca system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie, Dz. Urz. UE L 275, 25.10.2003.
- DYREKTYWA 2005/32/ WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 6 lipca 2005 r. ustanawiająca ogólne zasady ustalania wymogów dotyczących ekoprojektu dla produktów wykorzystujących energię, Dz. Urz. UE L191/29 z 22.07.2005.
- DYREKTYWA 2010/31/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 19 maja 2010 r. w sprawie charakterystyki energetycznej budynków, Dz. Urz. UE L 153/13 z 18.06.2010.
- DYREKTYWA 2012/27/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 października 2012 r. w sprawie efektywności energetycznej, Dz. Urz. UE L315/1 z 14.11.2012.
- EUROPEAN COMMISSION (2011a), *Communication „Energy Roadmap 2050”*, COM (2011), 0885 final, Brussels.
- EUROPEAN COMMISSION (2011b), *White paper, Roadmap to a Single European Transport Area - Towards a competitive and resource efficient transport system*, COM (2011), 0144 final, Brussels.
- EUROPEAN COMMISSION (2014) *Auctioning, Climate Action*, http://ec.europa.eu/clima/policies/ets/cap/auctioning/index_en.htm (19.03.2014).

- EUROPEAN COUNCIL (2014), Conclusions, EUCO 7/1/14 REV 1, Brussels.
- KASZTELEWICZ Zbigniew (2011), *Wpływ polityki klimatycznej UE na górnictwo i energetykę Polski*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowców Naturalnych i Energii Polskiej Akademii Nauk”, nr 8.
- KOMISJA EUROPEJSKA (2007), *Komunikat Komisji do Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego. Europejska Polityka Energetyczna*, KOM (2007) 1 wersja ostateczna, Bruksela.
- KOMISJA EUROPEJSKA (2011), *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego komitetu Ekonomiczno Społecznego i Komitetu Regionów. Plan działania prowadzący do przejścia na konkurencyjną gospodarkę niskoemisyjną do 2050 r.*, KOM (2011), Bruksela.
- KOMISJA EUROPEJSKA (2013), *Zielona księga ramy polityki w zakresie klimatu i energii do roku 2030*, KOM (2013) 169 wersja ostateczna, Bruksela.
- KONARSKI Zbigniew, KUŚPIK Wojciech w rozmowie z Jerzym Buzkiem (2014), *Czas przełomu*, „Miesięcznik Gospodarczy Nowy Przemysł”, nr 5.
- MALINOWSKI Dariusz (2014), *Rekomendacja KE w sprawie gazu łupkowego okiem prawnika*, http://gazownictwo.wnp.pl/rekomendacja-ke-w-sprawie-gazu-lupkowego-okiem-prawnika,216574_1_0_0.html (20.03.2014).
- MIDTTUN Alte, RIEDEL Rafał (2011), *Wewnętrzna Różnorodność Unii Europejskiej a prawo Ashby’ego – wymiar klimatyczno – energetyczny*, „Przegląd Europejski” Nr 1(22).
- MORRIS Craig, PEHNT Martin (2012), *Energy Transition: The German Energiewende*, Heinrich Böll Stiftung, http://energytransition.de/wp-content/themes/boell/pdf/pl/German-Energy-Transition_pl.pdf (20.03.2014).
- ORGANIZATION OF THE PETROLEUM EXPORTING COUNTRIES, http://www.opec.org/opec_web/en/ (20.03.2014).
- POLSKA AGENCJA PRASOWA (2014), *Tusk: Nie ma zgody Polski na cele klimatyczne bez obliczenia kosztów*, http://finanse.wnp.pl/tusk-nie-ma-zgody-polski-na-cele-klimatyczne-bez-obliczenia-kosztow,221443_1_0_0.html (24.03.2014).
- PROTOKÓŁ Z KIOTO do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu sporządzony w Kioto (1997), Dz. U. 2005 nr 203 poz. 1684, z 11 grudnia 1997.
- RAMOWA KONWENCJA Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu sporządzona w Nowym Jorku (1992), Dz. Urz. 1996 nr 53 poz. 238, z 9 lipca 1992.
- REWIZORSKI Marek, ROSICKI Remigiusz, OSTANT Witold (2013), *Wybrane*

aspekty bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej, Warszawa.

SANDERKI Andrzej (2008), *Parlament Europejski zatwierdził pakiet klimatyczny*, <http://www.ure.gov.pl/pl/urząd/wspolpraca-miedzynarod/2829,dok.html> (20.03.2014).

TNS OPINION&SOCIAL (2014), *Climate Change Report*, Special Eurobarometr 409 November – December 2013.

TRAKTAT O FUNKCJONOWANIU UNII EUROPEJSKIEJ, Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012.

ZAMASZ Krzysztof (2014), *Europe, overburdened by regulation, is at a high risk of blackouts*, "CEEP Report", No 1(17), <http://www.ceep.be/www/CEEP-Reports/64/pages.html> (21.03.2014).

ZIARNO Jacek w rozmowie z Januszem Piechocińskim (2014), *Polska globalna*, „Miesięcznik Gospodarczy Nowy Przemysł”, nr 5.